

Резюме

Дубінко Д.О. Подолання практики втручання в процес функціонування судової влади.

Аналізується практика втручання у діяльність судової влади (так зване «телефонне право»), що практикувалось в колишньому СРСР. На жаль, подібне існує і в сучасній Україні. Автор стверджує, що «телефонне право» є грубим порушенням принципу верховенства права. Пріоритет партійних настанов, особистих зв'язків, впливу політики та статусних повноважень на здійснення справедливого судочинства є неприпустимою практикою у судовій системі демократичної, правової держави. Подолання цих протиправних практик – важливе завдання української дійсності.

Ключові слова: судова система, судова влада, судочинство, судова реформа.

Резюме

Дубинко Д.О. Преодоление практики вмешательства в процесс функционирования судебной власти

Анализируется практика вмешательства в деятельность судебной власти (так называемое «телефонное право»), что практиковалось в СССР. К сожалению, подобное существует и в современной Украине. Автор утверждает, что «телефонное право» является грубым нарушением принципа верховенства права. Пріоритет партийных установок, личных связей, влияния политики и статусных полномочий на осуществление справедливого судопроизводства являются недопустимой практикой в судебной системе демократического, правового государства. Преодоление этих противоправных практик – важная задача украинской действительности.

Ключевые слова: судебная система, судебная власть, судопроизводство, судебная реформа.

Summary

Dubinko D. Overcoming practice intervention in the functioning process the judiciary.

The practice of interference with the activity of the judiciary (the so-called «telephone law»), which was practiced in the former USSR, is analyzed; unfortunately, this also exists in modern Ukraine; the author argues that «telephone law» is a gross violation of the rule of law principle. The priority of party guidance, personal ties, the influence of politics and the status of the administration of fair trial is unacceptable in the judicial system of a democratic, rule-of-law state. Overcoming these unlawful practices is an important task of Ukrainian reality.

Key words: Judiciary, Judiciary, Judicial Process, Judicial Reform.

УДК 340.132

Б.Б. ЛЕВЕНЕЦЬ

Борис Борисович Левенець, аспірант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ТИПОВА МОДЕЛЬ СУДОВОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Поглиблення правових досліджень та різноманітність теоретико-методологічних підходів дослідження проблематики захисту прав людини пов'язане з переосмисленням процедур судового захисту, що зумовлює проведення судової реформи. Як зазначає М. Савенко, судова реформа – це тривалий і складний процес, у якому мають брати участь науковці, практики та широка громадськість. Судова реформа повинна проводитися з урахуванням національних традицій, рівня загальної, політичної, правової культури, рівня довіри до суддів. Не можна механічно копіювати судову систему іншої країни, де вона ефективно функціонує, а тим більше об'єднувати в одну судові системи чи елементи різних країн¹. Ефективна діяльність судової гілки влади неможлива без збалансованої системи законодавства, без його вчасного удосконалення й оновлення під впливом соціально-економічних змін та інтеграційних процесів у країні.

Судове правозастосування, як правова форма здійснення функцій держави, виступає в ролі арбітра у правовому житті суспільства, ускладненому дестабілізаційними факторами, та важливим інструментом соціального розвитку, виявляється тією формою державної діяльності, яка дає змогу не тільки дати правову оцінку правовідносинам, а й направити у прогресивне русло їх подальший розвиток².

У контексті проведення судової реформи особливої актуальності набуло питання про вибір оптимальної моделі судового правозастосування та спрямування судової системи на однакове застосування правових норм, що є однією з основних складових дотримання принципу верховенства права. Адже саме від цього залежить ефективність судового правозастосування, мінімізація судових помилок та зловживань з боку всіх учасників процесу судочинства.

Проблематика моделей судового правозастосування та їх загальна характеристика була предметом дослідження багатьох фахівців у сфері права, а саме: Є. Бобрешова, В. Власова, М. Гнатюк, Я. Качора, В. Курносової, Р. Рафікова, Я. Романюка, О. Сторожева та ін.

Однак питання про сутність типової моделі судового правозастосування є дискусійним у юридичній науці, що зумовило необхідність проведення даного теоретичного дослідження.

Метою статті є визначення поняття та змісту типової моделі судового правозастосування.

Наразі у юридичній науці домінує думка про існування двох моделей судового правозастосування: перша модель – типова або класична, а друга – нетипова або некласична.

Є. Бобрешов типову модель судового правозастосування визначає як ідеальну та виділяє наступні її стадії: 1) встановлення фактичних обставин у справі; 2) встановлення юридичної основи справи; 3) ухвалення рішення та його документальне оформлення³.

Підставою для початку процесу застосування правових норм є настання передбачених ними фактичних обставин. Тому перша стадія судового правозастосування полягає у встановленні юридичних фактів і юридичних складів. Це можуть бути «головні факти» і факти, що підтверджують головні, але обов'язково лише ті, і в тому обсязі, які потрібні для повноцінного вирішення юридичної справи. У ряді випадків коло обставин, що підлягають встановленню, визначене в законодавстві (наприклад, при розгляді справи у суді). Часто збір доказів і попереднє встановлення фактів здійснюють одні особи (органи), а рішення у справі виносить суд. Але суд у цьому випадку зобов'язаний переконатися в тому, що встановлених фактів достатньо і вони є обґрунтованими. На цій стадії виділяють такі підстадії: встановлення юридичних фактів і юридичного (фактичного) складу; встановлення фактичних обставин справи за допомогою юридичних доказів; встановлення фактичних обставин справи через доведення. Метою першої стадії правозастосовного процесу є встановлення об'єктивної істини⁴.

На стадії встановлення юридичної основи справи встановлюється, обирається нормативна основа судового рішення. По-перше, відшукуються норми, що належать до даних фактів, встановлюється автентичність норми та її чинність за допомогою офіційних джерел права. По-друге, норма піддається тлумаченню, тобто встановлюється її дійсний зміст за допомогою офіційного тлумачення, яке, у разі наявності, підлягає врахуванню. По-третє, вирішуються питання, пов'язані дією норми права у часі, просторі та за колом осіб.

Встановлення юридичної основи справи є юридичною кваліфікацією фактичних обставин справи, яка полягає в правовій оцінці всієї сукупності обставин справи через співвідношення даного випадку з певними юридичними нормами. Іншими словами, це оцінка фактів на підставі норм права. Вона полягає у зіставленні ознак реального факту з ознаками факту юридичного, окресленого нормою права, і встановлення їх відповідності або невідповідності. Всі зазначені дії є головними вимогами до застосування норм права і служать одній меті – правильній кваліфікації фактів, а відтак – зміцненню законності та правопорядку.

Стадія ухвалення рішення у складі ідеальної моделі судового правозастосування є завершальною, на якій безпосередньо приймається рішення у справі, яке повинно впливати з його фактичних та нормативних основ, та відбувається його документальне оформлення, яке полягає у набутті прийнятим рішенням документальної форми у вигляді судового правозастосовного акта (рішення, ухвали, постанови, вироку)⁵.

Отже, як зазначає Є. Бобрешов, т. зв. «ідеальна» модель судового правозастосування охоплює найбільш загальні стадії судочинства. Разом із тим автор пропонує виділяти ускладнену модель судового правозастосування. Загалом погоджуючись із можливістю такого поділу, слід звернути увагу на необхідність формулювання його критерію, з огляду на необхідність доопрацювання назв цих моделей, оскільки можлива підміна понять. З позицій філософії, філософії права та загальної теорії права поряд з ідеальним може бути неідеальне, а поряд із складним – просте.

Враховуючи зазначене, ми поділяємо думку Р. Рафікова, який залежно від структури судового правозастосування виділяє дві принципово різні його моделі – типову й нетипову. Вчений також вважає, що типова модель судового правозастосування зводиться до: встановлення фактичних обставин справи (фактів), що відповідають вимогам належності, повноти та доведеності; встановлення нормативної основи судового рішення; винесення судового рішення⁶.

Такої ж позиції дотримується польський учений Я. Качор. На його думку, судове правозастосування – це така модель процесу застосування права, яка відображає діяльність судового органу як низку стадій і процедур, спрямованих на прийняття остаточного рішення, а саме: 1) встановлення права (яка норма є чинною та чи достатньо фактів для початку розгляду справи (рішення про перевірку); 2) встановлення фактів (підтвердження фактів справи та їх перенесення на мову права); 3) зіставлення факту, який вважається підтвердженим, з нормою права (встановлення відповідності чи невідповідності факту складовим елементам норми права); 4) обов'язкове визначення правових наслідків факту, визнаного доведеним, на підставі застосовуваної правової норми та обґрунтування рішення на підставі всіх раніше використаних міркувань⁷.

Крім того, у польській доктрині виділяють п'ять стадій типової судової моделі правозастосування, зокрема: 1) встановлення можливості правового регулювання конкретних відносин правом, чинності норми, необхідності її тлумачення; 2) підтвердження факту, який доведено на підставі доказів та прийнятої теорії доказів. Виділено дві моделі ставлення судді до доказів (I – він є арбітром у справі та оцінює докази, представлені сторонами; II – може брати участь у процесі збору доказів); 3) зіставлення встановленого факту з нормою права; 4) встановлення правових наслідків факту, його доведення; 5) обґрунтування та ухвалення судового рішення⁸.

Таким чином, типова модель судового правозастосування у польській правовій доктрині складається з конкретних стадій, які є загальними для судового процесу та яких повинен дотримуватися суддя при розгляді справи та прийнятті рішення. Проте наявність типової моделі правозастосування, чітка відповідність дій

судді зазначеним стадіям не виключає можливості виникнення у процесі судочинства таких ситуацій, котрі, не виходячи за межі загального розуміння змісту стадій судового правозастосування, відрізняються й не можуть бути інтегровані в загальний процес. Такі ситуації відносять до нетипових, а модель судового правозастосування називають нетиповою.

Варто звернути увагу на те, що у вітчизняній та зарубіжній правовій науці існують різні підходи до розуміння типової моделі судового правозастосування. Це пов'язано з тим, що правова система кожної держави має свою специфіку, структуру, мету, формується у конкретний історичний період, характеризується визначеними національними особливостями, складається в суспільствах з різними звичаями, віруваннями, має особливий характер та різні види джерел права⁹. Тож для правової системи однієї держави типовою може бути така модель судового правозастосування, яка для іншої буде вважатися нетиповою.

Зокрема, можна виділити такі типи систем судового правозастосування, що склалися в сучасному світі: континентальна, загального права та ісламська.

1. Континентальна (романо-германська) модель поширена у континентальній Європі та у країнах, право яких формувалося під впливом романо-германських правових традицій і рецепційоване з римського права. Для континентальної моделі судового правозастосування характерним є принцип верховенства закону та підпорядкованість йому судової практики, абстрактність правових норм і наявність розвиненої теорії права. У континентальній правовій системі суддя виконує активну роль під час судового розгляду справи, а процесуальні можливості сторін дещо обмежені (це, зокрема, стосується тих учасників процесу, інтереси яких представляють адвокати). Суддя не реалізовує правотворчої функції (за винятком суддів вищих інстанцій) та не має права законодавчої ініціативи. Правозастосування в континентальній моделі базується на принципі дедукції (від загального до конкретного), що зобов'язує суд підібрати норму права для вирішення конкретної справи та слідувати їй приписам¹⁰.

2. Система загального права (англо-американська модель). Дана система зародилася в Англії та була сприйнята колишніми англійськими колоніями. Наразі в адаптованому до національно-правових умов вигляді діє в США (за винятком штату Луїзіана), Канаді (за винятком провінції Квебек), Австралії, Новій Зеландії, Ірландії, Індії, в країнах Карибського басейну, а також ряді країн Азії та Африки. Римське право не здійснило істотного впливу на формування права в цих регіонах. Англійське право формувалося під впливом практики королівських судів, для якого характерним є: поділ права на загальне та право справедливості; відсутність кодифікації; важлива роль судового прецеденту, як основного джерела права; казуїстичність норм права; практична спрямованість юридичної науки. У межах даної системи склався змагальний процес, який характеризується пасивною роллю судді, активністю сторін, можливістю контролювати процедуру збирання, подання та дослідження доказів. Англо-американська модель судового правозастосування відрізняється від континентальної виділенням стадій правозастосування та їх змістом. У системі загального права правові норми переважно формуються судами при винесенні рішень, які згодом стають прецедентами. Разом із тим не кожне судове рішення в системі загального права стає прецедентом. Основний принцип при здійсненні судового правозастосування в системі загального права полягає в тому, що аналогічні справи вирішуються однаково. При розгляді справи суд повинен з'ясувати, чи не була аналогічна справа розглянута раніше. А в разі підтвердження зобов'язаний слідувати даному рішенню¹¹.

3. Ісламська модель. Наразі у світі існує багато країн, які сповідують іслам як державну релігію (найбільш яскравий приклад – Саудівська Аравія). Ісламська модель судового правозастосування характеризується тісним зв'язком права та релігії, підпорядкуванням закону (в тому числі конституцій) релігійним догмам ісламу, своєрідністю джерел (серед яких особливе місце займає Коран), архаїчністю правових норм. Для ісламської судової системи властивий дуалізм: існування спеціальних мусульманських (шаріатських) судів (діяльність яких суворо регламентована необхідністю розгляду окремих категорій справ за участю мусульман) та світських судів. Судове правозастосування, у більшості, пов'язане з суб'єктивною думкою судді, який розглядає всі категорії справ. Слід зазначити, що судове правозастосування в країнах ісламської правової системи починається з попереднього розслідування обставин справи суддею, оскільки інституту прокуратури там не існує. Разом із тим це не виключає поліцейського дізнання, яке проводиться спеціальними органами (такими як шурта – поліція громадської безпеки та мухтасіб – релігійна поліція), які знаходяться під повним контролем суду. Винесене судом правозастосовне рішення є остаточним і не може бути оскаржене чи переглянуте, оскільки шаріатом не передбачено створення апеляційних судів. Однак суддя може визнати винесене ним судове рішення як за власною ініціативою, так і за ініціативою сторін недійсним, якщо воно суперечить Корану чи Суні. Сьогодні в деяких країнах (зокрема, в Туреччині, Єгипті, Алжирі) мусульманські суди ліквідовані та замінені світськими судами¹².

Таким чином, у межах певної правової системи сформувалася відповідна та властива саме їй модель судового правозастосування, яка не вкладається в загальноприйняті стадії типової моделі. У зв'язку з існуванням значних відмінностей у процесі судочинства в різних правових системах вважаємо, що, не зважаючи на глобалізаційні світові процеси, зближення правових систем, навряд чи можна виділяти універсальну чи типову модель судочинства для усіх правових систем.

Вважаємо, що було б доцільно говорити про типову модель судового правозастосування в межах конкретної правової системи або й держави. Типова модель судового правозастосування – це така модель, що існує в межах окремої правової системи та відображає діяльність судового органу як ряд стадій і процедур, спрямованих на прийняття правозастосовного акта.

Претензія «типової» або «ідеальної» моделі судового правозастосування на універсальність чи загальність є, на наш погляд, неприйнятною з огляду на існування різних підходів, етапів чи стадій судочинства в сучасних правових системах.

¹ Савенко М.Д. Судова реформа в Україні: конституційний аспект / М.Д. Савенко // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2015. – Т. 168. – С. 10.

² Мельничук С.М. Поняття судового правозастосування як правової форми здійснення функцій держави / С.М. Мельничук // Право і Безпека. – 2015. – № 3 (58). – С. 42.

³ Бобрешов Є.Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Є.Г. Бобрешов; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2010. – С. 94.

⁴ Ляшенко Р.Д. Презумпції у праві: питання теорії та практики: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01 / Р.Д. Ляшенко. – К., 2011. – С. 135.

⁵ Бобрешов Є.Г. Вказана праця. – С. 98–99.

⁶ Рафіков Р.Р. Судебное правоприменение: теоретико-правовой анализ: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Р.Р. Рафіков; ГОУ ВПО «Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского». – Нижний Новгород, 2006. – С. 16.

⁷ Kaczor J. Podstawy stosowania i wykładni prawa w administracji: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://slideplayer.pl/slide/11844336/>

⁸ Stosowanie prawa. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://magisterskie24.pl/pr/082/stosowanie%20prawa%20ul.doc>

⁹ Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В.С. Журавський, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко; за заг. ред. В.С. Журавського. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 63–64.

¹⁰ Курносова В.В. Судебная правоприменительная деятельность: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.В. Курносова. – Казань, 2018. – С. 72–73.

¹¹ Там само. – С. 73–74.

¹² Там само. – С. 74–75.

Резюме

Левенець Б.Б. Типова модель судового правозастосування.

Стаття присвячена аналізу наукових підходів до розуміння сутності типової моделі судового правозастосування. Зроблено висновок про дискусійність виділення універсальної чи типової моделі судочинства для усіх правових систем. Обґрунтовано існування типової моделі судового правозастосування лише в межах конкретної правової системи.

Ключові слова: модель судового правозастосування, типова модель, нетипова модель, правові системи, судочинство.

Резюме

Левенець Б.Б. Типичная модель судебного правоприменения.

Статья посвящена анализу научных подходов к пониманию сущности типичной модели судебного правоприменения. Сделан вывод о дискуссионности выделения универсальной или типичной модели судопроизводства для всех правовых систем. Обосновано существование типичной модели судебного правоприменения только в пределах конкретной правовой системы.

Ключевые слова: модель судебного правоприменения, типичная модель, нетипичная модель, правовые системы, судопроизводство.

Summary

Levenets B. The typical model of judicial enforcement.

This article is devoted to the analysis of the scientific approach to understanding the substance of a model of judicial enforcement. It is concluded that there is a deliberation on the identification an universal or typical model of judicial enforcement for all legal systems. The existence of a typical model of judicial enforcement only within the limits of a particular legal system has been substantiated.

Key words: model of judicial enforcement, typical model, atypical model, legal systems, judicial proceedings.